

CZESŁAW HADAMIK

ZDOBIONY TOPOREK ŚLĘŻAŃSKI Z BUSKA-ZDROJU, WOJ. ŚWIĘTOKRZYSKIE

Latem 1998 r. mieszkaniec Buska-Zdroju, pan Jerzy Ściubisz, przekazał do Wydziału Archeologicznego WO SOZ w Kielcach oryginalnie zdobiony toporek typu ślężańskiego kultury ceramiki sznurowej, który został przypadkowo znaleziony podczas prac fundamentowych pod dom jednorodzinny przy ul. Kazimierza Wielkiego w tej miejscowości. Egzemplarz jest na tyle interesujący, że wart jest włączenia do obiegu naukowego.

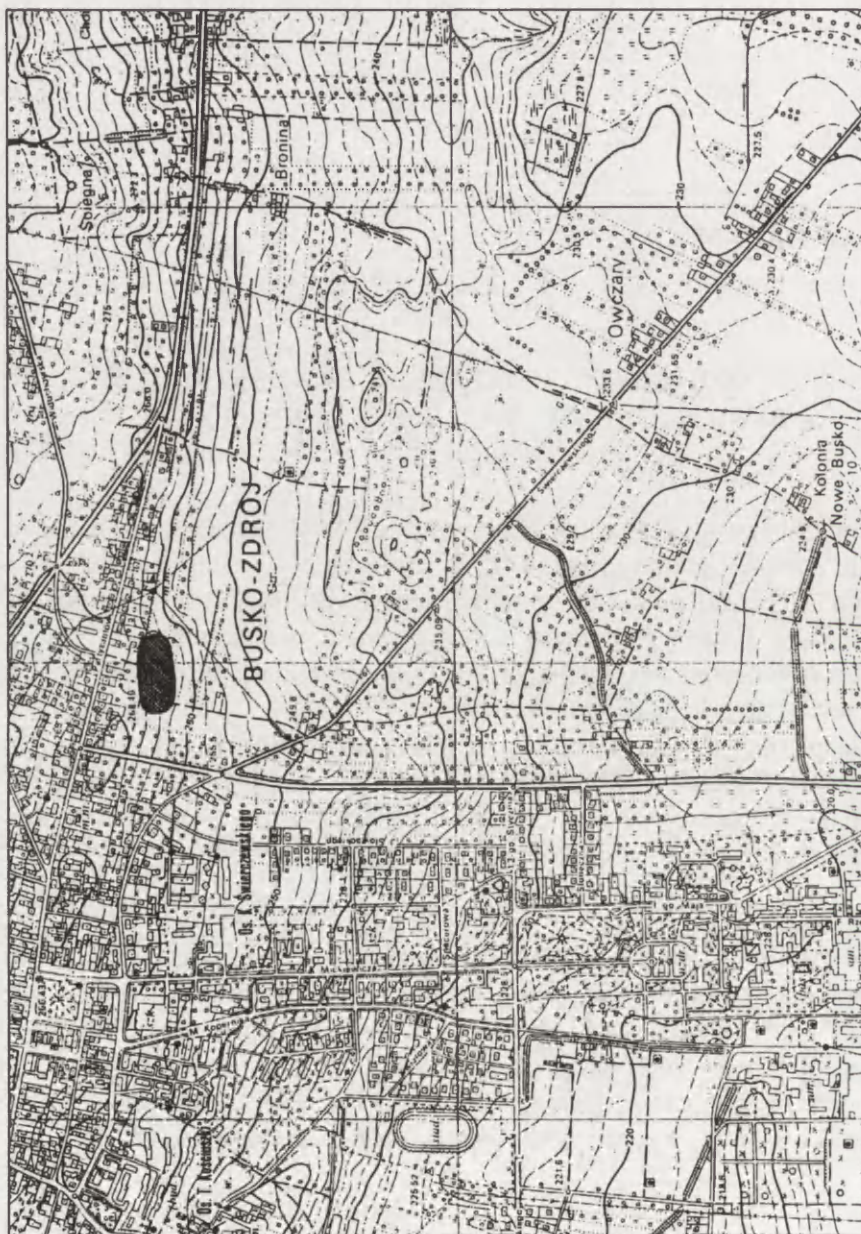
Dokładne okoliczności odkrycia i kontekst stratygraficzny znaleziska pozostają nieznane. Toporek nasz należy więc — jak zresztą większość toporków ślężańskich — do znalezisk luźnych¹.

1. FORMA OGÓLNA

Toporek wykonany jest bardzo starannie, wszystkie powierzchnie wygładzone, płaszczyzna górna (płaska w przekroju poprzecznym, lekko łukowata w rzucie bocznym) — wyszlifowana do połysku. Płaszczyzny boczne i dolna posiadają po obu stronach otworu — w części obuchowej i przedniej — strefy zdobione pionowymi, delikatnie rytymi liniami w równych odstępach (ok. 3,5 mm). W strefie zdobionej części obuchowej znajduje się siedem linii, w części przedniej — co najmniej pięć (tutaj są one w większej części zatarte przez późniejsze wtórne szlify).

---

¹ Ofiarodawca otrzymał toporek od pana Tereka, zamieszkałego w Busku-Zdroju. Prawdopodobnie wykopano go w 1997 lub 1998 r., przybliżony rejon odkrycia por.: szkic orientacyjny — ryc. 1.

Ryc. 1. Przybliżona lokalizacja znaleziska na mapie w skali 1:10 000.

Fig. 1. Approximate localization of the find on 1/10000 scale map.

Ryc. 2. Toporek ślązański z Buska-Zdroju (fot. Julian Mróz).
Fig. 2. The shaft-holed axes from Busko-Zdrój (photo Julian Mróz).

Ostrze łukowate, lekko zatepione, opuszczone (asymetryczne), długości ok. 4 cm. Otwór umieszczony symetrycznie niemal dokładnie w środku osi podłużnej toporka; obecna lekka asymetria w stosunku do płaszczyzn bocznych wynika z ich deformacji przez wtórne szlify w partii przedniej i środkowej. Średnica otworu — 1,9 do 2,0 cm — jest niemal równa na płaszczyźnie górnej i dolnej. Obuch walcowaty, niewyodrębniony o przekroju podkowiastym, szerokości 3,1 cm, maksymalnej wysokości 2,8 cm. Płaszczyzna tylna obucha płaska. Całkowita długość toporka wynosi 9,4 cm, maksymalna szerokość w partii otworowej — 4,3 cm (pierwotnie ca 4,6 cm).

Ogólnie rzecz biorąc forma jest więc stosunkowo krępa, ale proporcjonalna. Wykonanie toporka jest niezwykle staranne; widoczna dbałość o zachowanie proporcji, umiar i oszczędność zdobienia. Stan zachowania jest bardzo dobry z wyjątkiem kilku drobnych uszkodzeń.

2. SUROWIEC

Toporek z Buska-Zdroju wykonany jest z serpentynitu, tzw. „zmijowca”². Znane są obecnie dwa rejony występowania „zmijowca”: jordanowski (w ramach masywu serpentynitowego Gogółów — Jordanów Śląski, na wzgórzach otaczających od południa i wschodu masyw Ślęzy) oraz okolice Szklar, na przedpolu bloku gnejsów sowiogórskich (Dziedzic, Kozłowski, Majerowicz, Sawicki 1979, 293–295).

Wspomniane masywy można chyba uznać za najbardziej prawdopodobne rejony wydobywania surowca, z którego wykonano nasz toporek, ze szczególnym wskazaniem na złoża jordanowskie, których eksploatacja w okresie neolitu jest najlepiej udokumentowana (Wojciechowski 1973)³.

3. POZYCJA FORMALNA I CHRONOLOGICZNA

Ze względu na kształt ogólny i wymiary okaz z Buska-Zdroju mieści się w grupie „c” toporków ślęzańskich według klasyfikacji Kazimierza Smutka (Smutek 1950, 156–159). Toporki tego typu odpowiadają grupie II. toporków ślęzańskich Marty Godłowskiej (Godłowska 1962, 185–186) oraz odmianie 2. w klasyfikacji Jana Machnika (Machnik 1979, s. 360). Cechy pozwalające zaliczyć nasz toporek do wymienionych grup to przede wszystkim: słabe wygięcie na osi podłużnej; niewyodrębniony, podkowiasty w przekroju obuch; „podwójny” szlif części przedniej; wymiary (8–15 cm). Najbliższe analogie pod względem ogólnego kształ-

² Makroskopowe analizy geologiczne, wykonane w Instytucie Geologicznym w Kielcach i Instytucie Geologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, nie przyniosły co prawda zupełnie jednoznacznych wyników, ale fakt, że możliwe było minimalne zarysowanie twardym ostrzem pozwolił wykluczyć nefryt jako surowiec, z którego wykonano toporek; „zmijowiec” należy do miękkich odmian serpentynitu.

³ W. Wojciechowski stwierdził najwyższe prawdopodobieństwo pochodzenia serpentynitów, z których wykonano wyroby na osadzie KPL, ze wzgórz otaczających od południa i wschodu masyw Ślęzy.

tu prezentują egzemplarze z terenów skupisk toporków ślązańskich na Śląsku: z Wrocławia — Muchoborowa Małego, Dzierżysławia, pow. Głubczyce, Dębowej, pow. Koźle (dwa egzemplarze), Kujaw, pow. Prudnik, Żyrowej, pow. Strzelce Opolskie, Zakrzowa, pow. Koźle (Godłowska 1962, tabl. 77, rys. 2; tabl. 75, rys. 1, 2; tabl. 76, rys. 2; tabl. 78, rys. 1, 3; tabl. 80, rys. 2). Analogiczny kształt posiada również okaz z grobu w Kietrzu (Chochorowski 1976, 125–131).

Jedynym — jak dotychczas — małopolskim reprezentantem toporków grupy „c” K. Smutka jest egzemplarz z Morawska, pow. Jarosław (Machnik 1966, 44; tenże 1995, 16), wykonany jednak z innego rodzaju surowca. Toporek z grobu o cechach kultury ceramiki sznurowej z Mierzanowic (Wrotek 1962, 70) należałoby — ze względu na wymiary — zaliczyć do grupy „a” K. Smutka (grupa I. M. Godłowskiej i J. Machnika), jakkolwiek w rzucie poziomym i proporcjach jest on podobny do naszego okazu z Buska-Zdroju.

Wszystkie powyższe egzemplarze, jakkolwiek różniące się wymiarami i szczegółami, można uznać za typologiczne odpowiedniki omawianego toporka z Buska-Zdroju.

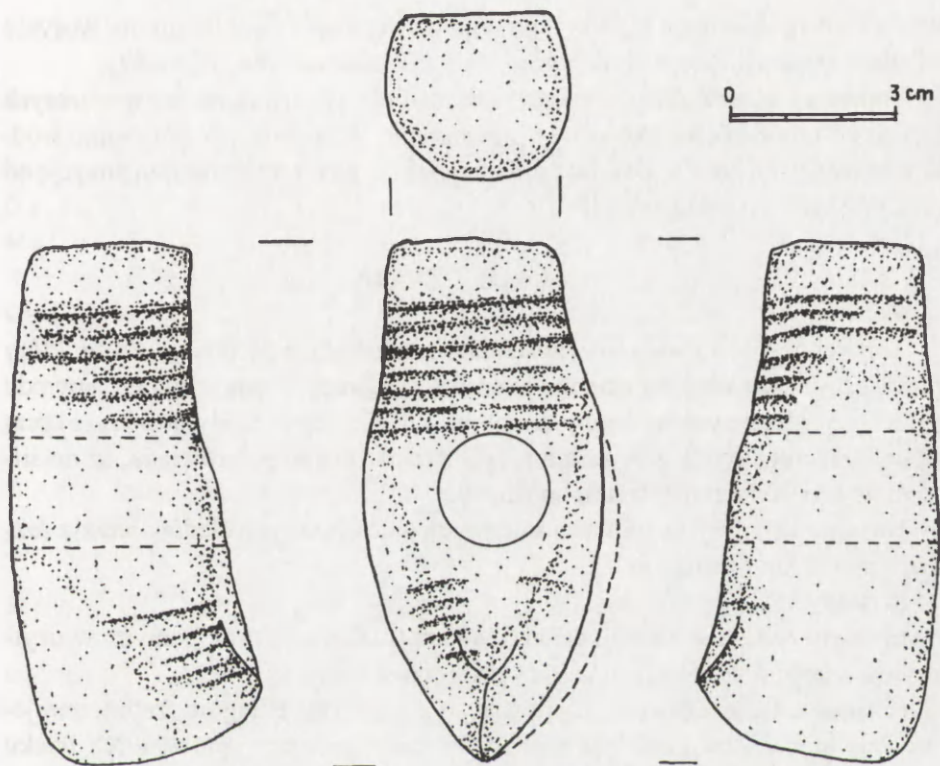
Z drugiej strony toporek nasz posiada wiele cech wspólnych z małopolskimi toporkami typu III według klasyfikacji J. Machnika, który — za K. Struve’em — określa je jako zdegenerowany typ A (Machnik 1966, 154). Do typu III. zbliżają okaz z Buska-Zdroju również jego wymiary — mniejsze od większości toporków ślązańskich o podobnym kształcie. Wobec tego jednak, że toporek z Buska-Zdroju stanowi niewątpliwie import ze Śląska, jego pozycja w stosunku do małopolskich toporków typu III może być nieco wcześniejsza. Możliwe, że obok innych okazów ślązańskich, funkcjonował jako pewien wzorzec przy miejscowej produkcji egzemplarzy typu III.

Najbliższe formą naszemu toporkowi okazy typu III z terenu Małopolski pochodzą ze Słupczy, pow. Sandomierz (Kowalski 1975, 55, tabl. 10, b), Krzyża, pow. Kazimierza Wielka (Tunia 1997, 184–185, ryc. 9a); inne egzemplarze wymienia J. Machnik⁴ (Machnik 1966, 42–43).

Brak jest natomiast ścisłych analogii do sposobu zdobienia okazu z Buska-Zdroju; dotyczy to zdobionych egzemplarzy zarówno I. jak i 2. grupy w klasyfikacjach M. Godłowskiej i J. Machnika. Przy zachowaniu ogólnego podobieństwa zdobnictwa, charakterystycznego dla wszystkich ornamentowanych toporków ślązańskich, typ zdobnictwa zastosowany na opisywanym toporku — linie pionowe nie tworzące zgrupowań, ale rozmieszczone w równych odstępach — posiada tylko jedną znaną mi analogię: egzemplarz z Raławic Śląskich. Tutaj występują jednakże, oprócz linii pionowych, linie ukośne krzyżujące się (Godłowska 1962, 183), których na naszym toporku nie ma. W innych egzempla-

⁴ Toporki z Siedlisk, pow. Przemysł oraz Sulechowa i Bosutowa, pow. Kraków.

Ryc. 3. Toporek ślęzański z Buska-Zdroju (rys. Czesław Hadamik).
 Fig. 3. The shaft-holed axes from Busko-Zdrój (drawn by Czesław Hadamik).

rzach linie pionowe zgrupowane są w rzędy po 4 do 7 linii. Można jedynie zwrócić uwagę, że liczba linii w obydwu strefach zdobienia okazy z Buska-Zdroju mieści się w powyższych granicach.

Toporki ślęzańskie wiąże się ze starszymi fazami kultury ceramiki sznurowej, a zwłaszcza z tzw. środkowoeuropejskim horyzontem tej kultury (Machnik 1979, 361). Potwierdzają to okazy pochodzące z zespołów zwartych, np. z grobu sznurowego w Kietrzu, jak również z grobu w Mierzanowicach. Przemawia za tym również, w sposób oczywisty, bliskie pokrewieństwo formalne z toporkami typu A. Jednak zdecydowana większość okazów to znaleziska luźne — pozbawione kontekstu stratygraficznego. J. Machnik przyjmuje, że toporki te — zwłaszcza okazy zdobione — mogły być produkowane i używane dłużej (Machnik 1979, 361).

Początek użytkowania małopolskich toporków typu III datowany jest przez J. Machnika ogólnie na okres odpowiadający II. fazie kultury ceramiki sznurowej.

wej w Czechach, jednak toporki tego typu występowały dość długo: na Wołyniu i Podolu rejestrowane są obok typów V i VI (Machnik 1966, 154–157).

Toporek z Buska-Zdroju można więc ogólnie sytuować raczej w starszych fazach kultury ceramiki sznurowej, najwcześniej w ramach tzw. horyzontu śród-kowoeuropejskiego. Zajmuje on prawdopodobnie nieco wcześniejszą pozycję od małopolskich toporków typu III.

4. ŚLADY UŻYCIA

Toporek posiada na płaszczyznach bocznych ślady powtórnego szlif, który zatarł częściowo linie ornamentu w części przedniej. Z tego również powodu deformacji uległ, symetryczny pierwotnie, kształt okazu. Ślady powyższe sprawiają wrażenie długotrwałego lub raczej wielokrotnego polerowania, aż do silnego wyświecenia powierzchni bocznych.

Nasuwają się trzy możliwości interpretacyjne opisanych śladów wraz z różnymi ich kombinacjami:

- a) ślady naprawy toporka;
- b) ślady związane z nieokreśloną funkcją (funkcjami?) spełnianymi w użytkujących go społecznościach kultury ceramiki sznurowej;
- c) istnieje też możliwość ich powiązania z danymi etnograficznymi zarejestrowanymi na Śląsku Opolskim, gdzie jeszcze w pierwszej połowie XX wieku ludność miejscowa używała przypadkowo znalezione toporki neolityczne w celach leczniczych, między innymi pocierając nimi bolące miejsca (Horoszkiewicz 1950, 159–160). Miałoby to zapewne związek z ugruntowaną w Europie — co najmniej od XVII w. — wiarą w lecznicze właściwości serpentynitu, według której neutralizował on wszelkie trucizny. Z serpentynitu wyrabiano nawet całe zastawy stołowe.

Zatem ślady używania toporka, przynajmniej częściowo, nie muszą się wiązać z jego funkcją (funkcjami) w neolitycznym środowisku jego wytwórców i użytkowników z kręgu kultury ceramiki sznurowej; przeciwnie — mogą pochodzić z różnych okresów, nawet bliskich czasom współczesnym.

*Wojewódzki Oddział Służby Ochrony Zabytków
w Kielcach*

LITERATURA

- Chochorowski Jan
1976 *Pochówek szkieletowy kultury ceramiki sznurowej z Kietrza, woj. Opole, Spraw. Arch. 28, s. 125–131.*
- Dziedzic Kazimierz, Kozłowski Stefan,
Majerowicz Alfred, Sawicki Leszek (red.)
1979 *Suworce mineralne Dolnego Śląska, Wrocław.*
- Godłowska Marta
1962 *Kultura ceramiki sznurowej na Śląsku, mps pracy magisterskiej, Biblioteka Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. 41 rękopisy.*
- Horoszkiewicz Roman
1950 *Toporki neolityczne w lecznictwie ludowym Opolszczyzny, Z Otchłani Wieków 19, s. 159–160.*
- Kowalski Krzysztof
1975 *Materiały do badań neolitu w Polsce, Mat. SiW 3, s. 45–70.*
- Machnik Jan
1966 *Studia nad kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce, Wrocław.*
1979 *Krąg kulturowy ceramiki sznurowej, Prahistoria Ziem Polskich, t. II: Neolit, Wrocław, s. 337–411.*
1995 *Zapomniany kurhan kultury ceramiki sznurowej w Morawsku koło Jarosławia, Rocznik Przemyski 31, Archeologia z. 1, s. 3–22.*
- Sachanbiński Michał
1979 *Kamienie szlachetne i ozdobne Śląska, Wrocław.*
- Smutek Kazimierz
1950 *Ślęzańskie topory bojowe, Z Otchłani Wieków 19, s. 156–159*
- Tunia Krzysztof
1997 *Groby kultury ceramiki sznurowej w Krzyżu, woj. Kielce, Spraw. Arch. 49, s. 181–190.*
- Wojciechowski Włodzimierz
1973 *Osada ludności kultury pucharów lejkowatych w Janówku, pow. Dzierżanów, Acta Universitas Wratislaviensis 183, Studia Archeologiczne VI, Wrocław.*
- Wrotek Leokadia
1962 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na stanowisku 5 w miejscowości Mierzanowice, pow. Opatów, Spraw. Arch. 14, s. 63–73.*

CZESŁAW HADAMIK

DECORATED SHAFT-HOLED AXE OF THE ŚLĘŻA TYPE
FROM BUSKO-ZDRÓJ, ŚWIĘTOKRZYSKIE PROVINCE

(Summary)

In summer 1998 a shaft-holed axe was found accidentally during house foundation digging in Busko-Zdrój, Kazimierz Wielki Street. The artifact was of the Ślęża type, related to the Corded Ware culture.

The axe was made with exceptional care of serpentinite (the rock called *żmijowiec*). It has on upper and lower walls — near openings of the shaft hole — decorative zones with finely engraved and evenly spread (ca. 3.5 cm) vertical lines. The edge is 4 cm-long, arched, slightly blunted and dropping down (asymmetric). The hole is situated almost exactly on the longer axis of the artifact. It has a barrel-like head.

On the ground of overall shape and sizes, the artifact from Busko-Zdrój corresponds with Ślęża Type axes of Group C after K. Smutek, comparable with M. Godłowska's Group II, and J. Machnik's Variant 2. On the other hand it has many elements in common with Lesser Poland's axes of Type III after J. Machnik. Generally, axes of the Ślęża Type are related with early phases of the Corded Ware culture, especially with the so-called Pan-Central European Horizon.

The sides of the axe show traces of re-polishing that partially erased decorative lines in the front of the artifact. Its original symmetric shape was also distorted by intensive, or rather recurring polishing. Sides of the axe became glossy as a result of this treatment.

There are three possible explanations of the origin of the described traces:

- (a) the axe was repaired several times;
- (b) it was utilized in a special way by its Corded Ware culture users;
- (c) its function can be linked with ethnographic data from Opole Silesia, where as late as the first half of the 20th century local people used Neolithic shaft-hole axes in folk medicine (e.g. for rubbing sore places).

Translated by Jerzy Kopacz